CSUNDERLIK PÉTER

Kollaboráció, ellenállás és felemás megtorlás – Deák István a második világháborúról és emlékezetéről*

Az amerikai magyar történészek doyenje Deák István, az évtizedeken át a New York-i Columbia Egyetemen tanító, 1967 és 1978 között annak Kelet-Közép-Európai Intézetét igazgató professzor, aki a Szent Korona 1978-as hazajuttatásában is nagy szerepet játszott. 1926-ban született Székesfehérváron, a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen tanult, majd 1948-as emigrálását követően a Sorbonne hallgatója volt. Éveken át dolgozott a Szabad Európa Rádió munkatársaként, doktori címét végül a Columbián szerezte. A historikusi pályáját a weimari Németország *Weltbühne*-körének feldolgozásával kezdő Deák két évtizeden át elsősorban a Habsburg Birodalom történetével foglalkozott – a magyar közönség is főleg erről az oldaláról ismerhette a 2000-es évekig –, azután kezdett a második világháború felé fordulni, hogy a *The New York Review of Books* és a *New Republic* folyóirat szerkesztőinek kérésére az 1980-as évektől rendszeresen közölt recenziókat a második világháború újabb irodalmáról. Bírálatai magyarul a *Hitler Európája* című kötetben jelentek meg 2000-ben, az *Európa próbatétele – Együttműködés, ellenállás és megtorlás a második világháború alatt* című könyvét pedig 2016-ban vehették kézbe a magyar olvasók. Deák Istvánnal Csunderlik Péter, a Politikatörténeti Intézet kutatója beszélgetett.

* A tanulmány a Nyugati hatások és transzferek a magyar kultúrában és tudományban az 1970-es és 1980-as években című, NKFI-125374 számú kutatási program keretében készült.

Csunderlik Péter: Az *Európa próbatétele – Együttműködés, ellenállás és megtorlás a második világháború alatt* című, az USA-ban 2015-ben megjelent könyved[2] alapvetően szembemegy a második világháború általában elfogadott elbeszélésével. A második világháborúnak ugyanis kialakultak konszenzusos képzetei, amelyek minden egykori hadviselő félnek megfeleltek. A második világháborúnak az lett az elfogadott „nagyelbeszélése", hogy a demokratikus hatalmak harcoltak fasiszta hatalmak ellen, ezen belül viszont a hatvanas évekre kialakult egy „önfelmentő" elbeszélés – különösen Németországban –, amely szerint a német nép maga is a nácik „fogságába" került, a német nép nem felelős a háborúért, hanem a náci vezetés viseli a felelősséget a bűnökért. A nagyelbeszélésen belüli legprivilegizáltabb helyzetbe a lengyelek kerültek, akik teljes egészében a hitleri Németország áldozatának állíthatták be magukat. Azonban az 1990-es évek közepétől és a 2000-es években számtalan olyan munka jelent meg, említsük meg például Christopher Browning *Átlagemberek* című elhíresült könyvét, vagy Jan T. Gross munkáját a jedwabnei vérengzésről, amelyek kihívják a fenti konszenzust. E munkákról többször írtál a *New York Review of Books*ban – recenzióid összegyűjtve is megjelentek a *Hitler Európája* című kötetedben. Kifejezetten szereted az elfogadott, „kényelmes" elbeszélésekkel szembemenő értelmezéseket és megközelítéseket, és ezért ismertetted a tabutörő munkákat, vagy kérés volt a folyóirat szerkesztői részéről, hogy ezekről írj?

Deák István: Erre senki sem kért engem, egyszerűen gyanakodni kezdtem a hivatalos elbeszélésekre. Mindig ugyanazokat az állításokat hallottam, épp ezért kezdtem kételkedni bennük. A háború alatti tapasztalataimnak is megvolt a maguk szerepe ebben: az emberek nem úgy gondolkoztak, egymás közt nem úgy beszéltek, mint amit a hivatalos fórumokon állítottak róluk. Ez a jelenség a felszabadulás pillanatától kezdve megismétlődött, csak éppen ellenkező előjellel. Ahogy felszabadult Budapest, már

[2] Deák István könyvéről folyóiratunk is közölt recenziót: Csunderlik Péter: Forrást kutat, nem vért itat. *Múltunk,* 2016/3. 258–272.

készen állt az új, hivatalos, úgynevezett demokratikus, antifasiszta, koalíciós álláspont, mely szerint a magyar népet eladdig elnyomták, kizsákmányolták, egy bizonyos mértékig sikerrel félrevezették, de ennek most vége, győzni fog a józan ész, és mindannyian együtt fogjuk építeni a szebb, igazságosabb jövőt. Január végén egy épen maradt pesti színházban tartottak egy nagygyűlést, ahova én is elmentem – Budán még harcok folytak –, amikor is Ascher Oszkár németellenes forradalmi verseket szavalt, és Major Tamás elmondta, hogy „nagyszerű hajnal"-ra ébredünk.[3] Láthatólag a jelenlévők mind meg voltak hatva, én azonban úgy éreztem, hogy itt valami nincs rendben, mert azok, akikkel az utcán vagy az óvóhelyen, a pincében találkoztam, a felszabadított zsidók kivételével egyáltalán nem örültek a szovjet felszabadításnak. Legfeljebb annak örültek, hogy vége az utcai harcoknak. Mindenki félt az oroszoktól, s őszintén szólva volt is erre okunk. A fennen hirdetett „új szovjet ember" nem a legelőnyösebben mutatkozott be.

A hivatalos szólam, hogy a német megszállók elnyomták, kirabolták a magyar népet, és hogy a magyarok utálták a németeket, egyszerűen nem volt igaz. A háború alatt a magyar hatóságok, a honvéd hadsereg, valamint civilek tömege, mint például jól fizetett vendégmunkások Németországban, vagy a hasonlóan jól kereső mérnökök és szakmunkások a németeknek dolgozó hazai hadiüzemekben, együttműködtek a németekkel. A háború alatt a megszállt szovjet területeken, elsősorban Ukrajnában, a németek és a magyarok együtt harcoltak a valódi és képzelt partizánok ellen, együtt raboltak ki és gyújtottak fel falvakat, s a magyar honvédség legalábbis segítséget nyújtott az ukrajnai zsidók kiirtásában. Ha volt is bizonyos idegenkedés a magyarok és a németek között, mint ahogy az minden szövetségesekből álló hadseregben megtörténik, együtt küzdöttek, és együtt vesztették el a háborút. Az átlag magyar polgár, munkás és paraszt általában kedvelte a „civilizált" németeket, akiknek legfőbb ellenzői leginkább az arisztokraták, értelmiségiek és demokratikus hajlamú

[3] A „kultúrelőadást" a Magyar Színházban tartották 1945. január 28-án. L. Gáspár Ferenc (szerk.): *Források Budapest történetéhez.* IV. *1945–1950.* Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 1973. 30–31.

politikusok közül kerültek ki. A zsidók természetesen rettegtek a náciktól, de mert köztük erős volt a német kultúra hatása, és mert hagyományosan bíztak a tanult és fegyelmezett németekben, sokan a zsidók közül igyekeztek a német üldözőikben is emberi tisztességet felfedezni. A háborút követően nem egy zsidó túlélő és volt munkaszolgálatos állította, hogy a német tisztek időnként megelégelték a magyar keretlegények durvaságát, kegyetlenségét, és közbeléptek. A Magyarországon legújabban elterjedt történet, hogy 1945 januárjában Gerhard Schmidhuber német tábornok élete kockáztatásával megakadályozta, hogy a nyilasok felrobbantsák a pesti Nagy Gettót, nem más, mint legenda. Valójában semmi bizonyítéka annak, hogy a nyilasok ilyesfélét terveztek, hogy Schmidhuber közbelépett, és egyáltalán, hogy a még aktív nyilaskeresztes bandák képesek lettek volna egy városrészt felrobbantani.[4]

A magyar holokauszt aránylagos „sikere" (mintegy hatszázezer zsidó áldozat, az akkori Magyarországon élő, zsidónak számító egyének kétharmada) nagymértékben annak tulajdonítható, hogy mind a zsidók, mind a náciellenes nem zsidók jó része bízott Horthy Miklósban. És mert oly sokan a haza, és specifikusan a magyar zsidóság védőjét látták a kormányzóban, ezért az aktív náciellenes ellenállók száma és aránya sokkal kisebb volt Magyarországon, mint például a náci szövetséges, fasiszta Olaszországban. Fegyveres ellenállás hazánkban gyakorlatilag nem létezett, nem úgy, mint például a hivatalosan is nemzetiszocialista Szlovákiában. Így aztán a Vörös Hadsereg győzelme és a szovjet megszállók gyakori brutalitása csak mélyítette a szakadékot a nem zsidó és a zsidó magyarok között. Minthogy kezdetben a szovjet vezetőség leginkább csak a zsidó túlélők hűségében bízhatott, ezért jó néhányukat az új rendszer erőszakszervezeteibe toborozták. Ezt a tényt a jobboldali magyarok arra használták, hogy a rossz lelkiismeretüket csillapítsák azért, mert az előző rendszerben részt vettek a zsidók elleni örökös agitációban,

[4] 2014 óta Ungváry Krisztián, Karsai László, illetve az azóta elhunyt Sipos Péter napilapok – *Népszabadság, Népszava* – hasábjain is folytatott vitát Gerhard Schmidhuber szerepéről. Ungváry Krisztián „zsidómentőként" védte Schmidhubert az írásaiban, álláspontját azonban többen vitatták.

vagy a zsidó vagyonok, állások, üzletek, lakások, képgyűjtemények és bankbetétek kisajátításában.

Amikor egy zuglói kis lakóházban, 1945. január elején magam is felszabadultam, anélkül hogy bárki is tudott volna a származásomról, s néhány beérkező szovjet katona rögtön hozzáfogott a karórák begyűjtéséhez, a lakók az ott rejtőző és általánosan ismert fiatal zsidó nőkhöz fordultak abban a reményben, hogy azok meg tudják őket védeni a szovjet katonáktól. A házmester egyenesen követelte, hogy addigi zsidó védencei tiltsák meg az oroszoknak a kellemetlenkedést. A fiatal nők azonban akkor már nem a németektől és a nyilasoktól, hanem az orosz katonáktól rettegtek.

Igaz, hogy a visszavonuló németek 1944-ben sokat raboltak, illetve a nemzeti vagyon egy részét elszállították, de az utóbbiak nagy része visszakerült, főleg az amerikaiak jóvoltából, bár amerikai katonatisztek is elsajátítottak egyet s mást a magyar vagyonból. Mindezért felmerül a kérdés, mi lett volna például a Szent Korona vagy a Nemzeti Bank aranykészletének a sorsa, ha azok az országban maradnak? Félő, hogy több veszett volna el a szovjet hatóságok, szovjetkatonák és magyar civilek kezén.

A lényeg, hogy 1945 januárjában éreztem, hogy az új rendszerben is sok minden nem úgy van, mint azt az újjászületett demokratikus újságok és a vezető politikusok állítják. Nem mintha nem lelkesedtem volna a demokráciáért, hiszen ez az egyetlen reményünk volt, nekem és a családomnak, de láttam, hogy az új rendszer nem sokkal őszintébb, mint az előző volt. Idetartozik például a magyarországi svábok nagy részének a kiűzése. A hivatalos állítás szerint a svábokat, illetve közülük a volksbundistákat azért távolították el, mert elárulták a hazát; a valóságban a demokratikus Csehszlovákiából kikergetett magyaroknak kellettek a svábok földjei és házai. Be kell vallanunk, hogy őszinték egyedül Szálasi Ferenc nyilasai voltak, amikor a „Nemzetvezető" nevében raboltak és gyilkoltak, vagy a frontra dobtak sok ezer szerencsétlen fiatalt.

A demokratikus kormány és a koalíciós pártok nem mondtak igazat, amikor az 1945. novemberi választások idején azt hirdették, hogy a felszabadult magyar nép egyszer és mindenkorra

szakított a fasizmussal. Valójában a Kisgazdapárt, legalább részben, azért kapta meg a szavazatok ötvenhét százalékát, mert a legmesszebb állt a kommunistáktól, és mert sem a szövetséges hatalmak, sem a hazai demokratikus koalíció nem engedélyeztek kimondottan jobboldali politikai pártot. Így aztán a régi rendszer hívei kénytelen-kelletlen a demokráciát őszintén hirdető kisgazdákra szavaztak.

Vajon megváltozott-e a magyar nép, kérdeztem magamtól 1945-ben, pedig akkor még fogalmam sem volt arról, hogy a zsidók deportálása a teljes magyar adminisztráció lelkiismeretes közreműködésével ment végbe, és hogy a közvélemény jelentős részének a helyeslésével vagy legalábbis közönyével találkozott. Azt sem tudhattam, hogy 1946-ra újabb antiszemita hullám fogja elönteni Kelet-Európát; szerencsére a magyarországi pogromok lényegesen kevesebb véráldozatot követeltek, mint például a lengyelországi pogromok. A zsidók elleni egyik népszerű vád az volt, hogy a szovjet kommunizmus hordozói s kiszolgálói, a másik pedig egész egyszerűen az, hogy sokan közülük visszajöttek a táborokból, és félő, hogy visszakövetelik az ellopott holmijukat.

Természetesen Magyarország nem volt az egyetlen ország, ahol a háború kérdéseiben nem mondtak igazat. Gondoljunk csak az egyesült államokbeli médiumokra, amelyek minden kényszer nélkül végzetesen leegyszerűsítették az amerikaiak szerepét a második világháborúban. Szerintük 1939-es kezdettel a nácik lerohanták a békés és védtelen európai népeket, azokat tehát fel kellett szabadítani, és az USA, valamint a szövetségesei ezt meg is tették. Ezzel kapcsolatban az amerikai tankönyvek éppen csak megemlítették a Vörös Hadsereg szerepét a németek legyőzésében. Tudtommal egyetlenegy népszerű tankönyv sem ír arról, hogy az 1944-es szövetséges partraszállás idejéig a keleti, szovjet front a német hadsereg nyolcvan százalékát lekötötte. Igaz, hogy a német városok angol–amerikai légi lebombázása sok kárt okozott, s hogy az amerikai hadiszállítmányok jelentősen erősítették a szovjet hadsereget, de a tankönyvek még csak nem is említik annak a lehetőségét, hogy 1944-re a Vörös Hadsereg egyedül is le tudta volna győzni a hitleri Németországot. A normandiai partraszállás legfőbb érdeme, hogy valamivel megrövidítette a

háborút, és hogy távol tartotta a szovjet hatalmat Nyugat- és Dél-Európától.

Máig sem közismert, hogy a nyugat-európaiaknak 1940 körül mennyire nem volt szándékukban összefogni más fenyegetett országokkal, hogy ha kell, közösen szálljanak szembe a fenyegető német invázióval. Valamint az sem közismert, hogy a német megszállás idején milyen nagyméretű volt a kollaboráció. Hadd említsem Dániát, amely a közelgő német támadás tudatában előre visszavonta gyér csapatait a német határról, s ahogy a német csapatok átlépték a határt, Dánia azonnal megadta magát. Vagy hogy Hollandia, amely óriási és gazdag gyarmataival világbirodalomnak számított, és amelynek a vezérkara 1940-ben pontos értesülésekkel bírt a közelgő német támadási terv részleteiről, a támadás elhárítására összesen huszonnégy páncélautóval rendelkezett, és egyetlen tankkal sem. Vagy hogy Belgium a német támadást követően napokon belül megadta magát, ezzel pusztulásra ítélve a belgák segítségére siető francia és brit hadakat. Végül gondoljunk a francia vezérkarra, amelynek a soraiban elterjedt volt az a különben értelmetlen meggyőződés, hogy ha választani kell Hitler és Sztálin között, akkor ők inkább Hitlert választják. Valójában egy szovjet hatalomátvételre nem volt semmi lehetőség. Gamelin tábornok, a francia hadsereg főparancsnoka 1939-ben azt állította, hogy a szemben álló német hadsereg óriási fölénnyel rendelkezik, amikor a valóságban a németek a lengyelországi hadjárattal voltak elfoglalva, és nyugaton legfeljebb öt hadosztállyal rendelkeztek. Ami pedig a kollaborációt illeti, tudnunk kell, hogy minden egyes nyugat-európai ország érintett volt, beleértve a Cseh Protektorátust, amely a háború folyamán teljes erővel dolgozott a német hadiiparnak. Mégis mindezek az országok mártírokként és győztesekként emelkedtek ki a háborúból.

A lengyelek hősiesen szembeszálltak a németekkel és a Vörös Hadsereggel; sohasem adták meg magukat. Lengyelországot azonban a hírhedt náci–szovjet-paktum egyszerűen megszüntette. Akárhogy is nézzük a második világháborút, különösen annak a kezdeti éveit, nem kétséges, hogy a vezető politikusok általában nem mondtak igazat. A legnagyobb hazugságot persze

Hitler hangoztatta, azt állítván, hogy a világháborút számbeli és anyagi fölény nélkül, csak elszántsággal és végtelen brutalitással is meg lehet nyerni. Ami sajnálatos, hogy keveset beszélnek a Nyugat- és Kelet-Európa helyzete közti óriási különbségről a második világháborúban.

Cs. P.: A frontok „vérmennyiségét" tekintve mindenképp beszélnek róla, például Timothy Snyder is ezt teszi a *Bloodlands. Europe between Hitler and Stalin* (magyarul *Véres övezet. Európa Hitler és Sztálin szorításában.* Park Kiadó, Budapest, 2012) című, 2010-ben megjelent bestsellerében. Végül is a nyugati front egy „operetthábornak" tekinthető a keleti, totális háborúhoz képest. Egyébként mit gondolsz, a hitleri Németország kíméletlenül ideologikus volta, hogy egy fajelméleti eszme hajtotta a náci gépezetet, mennyire befolyásolta az erőiket? Hitler – ha jól emlékszem, az *Asztali beszélgetések*ben – azt állította, hogy a weimari utcai csatározások idején a nácikat fűtő felsőbbrendűségi érzés azt eredményezte, hogy egy nemzetiszocialista rohamosztagos több másikkal felért. Ez a legrosszabb értelemben vett idealizmus tehát mozgósíthatta a hitleri Németország katonáit, ugyanakkor, ha nem fajelméleti, hanem pragmatikusabb alapon állt volna a náci rendszer, a Szovjetunión belül elnyomott népeket – a Baltikumtól Ukrajnáig – szövetségessé tudták volna tenni azzal, hogy a betörő német csapatok „felszabadítóként" jelennek meg a Szovjetunióban – vagy ekként prezentálják magukat –, és nem hódítókként. Győzhettek volna a németek, ha engednek a fajelméleti rögeszméikből?

D. I.: Próbálkoztak, és ha a végeredményt nézzük, nem is volt sikertelen a törekvés, hogy a Szovjetunió egyes népeit a náci Németország érdekében mozgósítsák. Jelenlegi ismereteink szerint egymillió szovjet állampolgár szolgált a németeknek. Ez nagy szám: még amellett is lehetne érvelni, hogy több szovjet állampolgár állt német szolgálatban, mint amennyi francia jelentkezett 1944–1945-ben a németek elleni harcra. Szóval kétféleképpen lehet a kérdést látni: egyfelől úgy, hogy a németeknek valóban nem sikerült egy „nagy szovjetellenes hadsereget" felállítaniuk

a helyi erőkből, és a létrejövő csapatokat sem engedték harcolni (a Vlaszov-hadsereg nem vett részt a háborúban), mert Hitler tartott tőlük, és meg is vetette őket. De ugyanakkor sikeresnek is lehet tekinteni a német törekvést, mivel – főleg a Szovjetunió által 1939-ben megszállt területekről – rengeteg helyi, lett, észt, litván, lengyel, ukrán, tatár ember segítette valamilyen formában a németeket. Ez tehát nem volt annyira rossz eredmény, ami annak volt köszönhető, hogy a megszálló németek nem egységesen és nem általánosan nyomták el a Szovjetunió népeit, hanem bizonyos különbséget tettek például a krími tatárok és az ottani nem tatárok között, egyes etnikumokkal kivételeztek. A tatárok például úgy érezték, hogy fölszabadultak, hiszen egyáltalán nem rajongtak a szovjet uralomért, amely alatt korábban deportálták őket. Persze, ha nincs nemzetiszocializmus, akkor egy egész, hatalmas szovjetellenes szövetséget lehetett volna kovácsolni, hogy legyőzzék Sztálint, de ha nincs nemzetiszocializmus, akkor nincs háború. Azért tört ki ugyanis a háború, mert a németek meg akarták szerezni a keleti területeket, amely számukra a *Lebensraum*ot jelentette. Hitler Karl Haushofer és mások előtt kifejtette, hogy a megszerzendő keleti kolóniák nélkül a németek életképtelenek. Ennek a gondolatnak pedig az a következménye, hogy a keleten élőknek nem lehet ugyanolyan jogokat adni, ezeket a népeket nem lehetett egyszerűen a német szövetségbe toborozni. De megjegyzem, hogy ahány „német" katonával találkoztam Erdélyben, ahol engem munkaszolgálatosként dolgoztattak, a hajtók és őrzők közül egy se volt német. De azt a tervet, hogy a németek és a Szovjetunió népei egyesüljenek egy antiszovjet szövetségben, és együtt vonuljanak Moszkva ellen, Hitler elvetette. Mint ahogy nem fogadta el a franciák teljes együttműködését sem, azzal az indokkal, hogy nem érdemlik meg, mert nem érnek fel a németekkel. Ebben Hitler régimódi gondolkodású volt: miután a compiègne-i vagonban aláíratta a franciákkal a fegyverszüneti szerződést, csak nem fogja azt mondani, hogy egyenértékűek a legyőzöttek a legyőzőkkel.

Cs. P.: Súlyos állítása a könyvednek, hogy azok, akik a németek ellen harcoltak, és akiket általában csak partizánok-

ként emlegetünk, a németekhez hasonló etnikai tisztogatásokat végeztek. Azt írod, hogy ami a németekben és a németellenes partizánokban közös volt, az az etnikai tisztogatás szándéka. Gondolom, hogy ezt az állítást sokan nem szívesen fogadták.

D. I.: Pedig sajnos így történt, ám csak a keleti ellenállók esetében. A nyugat-európai ellenállóknak nem volt „szüksége" etnikai tisztogatásra.

Cs. P.: Mert az etnikai homogenizáció ott már kétszáz éve lezajlott, a modern nemzetállam létrejöttekor.

D. I.: Igen, de nem mindenhol, hiszen Belgiumban nem tudták megoldani a kérdést azóta sem, és ezért a flamandok mind az első, mind a második világháborúban a németekkel szimpatizáltak. A háború után fölmerülhetett volna a flamandok kiűzésének gondolata, mivel ők a németekkel kollaboráltak a franciaszimpatizáns vallonokkal szemben, de ez nem történt meg. Hogy miért, azt tulajdonképpen nem tudom. Szóval lett volna lehetőség Nyugat-Európában is valami efféle tisztogatásra, de Közép- és Kelet-Európával ellentétben erre nem került sor. Hangsúlyozni kell, Közép- és Kelet-Európában annak a gondolata, hogy „az ország a miénk"– hogy Lengyelország a lengyeleké, Magyarország a magyaroké –, nagyon régi, és megelőzi a fasizmust, de nem lehetett megvalósítani a többnemzetiségű birodalmak léte miatt. Ám abban a pillanatban, ahogy a többnemzetiségű birodalmak megszűntek, ez a gondolat életre kelt, és a gyakorlatban is alkalmazni kezdték. A homogén nemzetállam megteremtésére lehetőséget adott a második világháború, mint ahogy rengeteg más dologra is, amely korábban csak egyesek álmaiban fordult elő, vagy korábban csak egy törpepárt programja volt. Mint például, hogy a románokat verjék ki Erdélyből: ha nem így végződik a második világháború, akkor a magyarok előbb-utóbb megszabadulnak az erdélyi románoktól. Mint ahogy a Délvidéken is rengeteg szerbet űztek el a magyarok Bácskából, nem gondolva arra, hogy ennek milyen következményei lesznek. Megnyíltak a lehetőségek, és én ebből a szempontból igenis azt vallom, hogy a zsidók egyszerre

voltak különleges helyzetben, és mégis ugyanabban a cipőben jártak, mint mások. Mert a zsidókat – még a magyarok is, akik közül az első világháború előtt még nagyon sokan elfogadták azt a gondolatot, hogy a zsidók „jó magyarok" lehetnek – más népnek tekintették. Az eltávolításukra és a vagyonuk elvételére lehetőséget kínált a második világháború, mikor a magyarok közül sokan azt érezték, hogy a németek ezt nemhogy megengedik, de egyenesen bátorítják. Tehát csak szolgálatot tesznek a németeknek – gondolták –, ha megteszik azt, ami amúgy se volt ellenükre. Hiszen a zsidók nem magyarok, állították, ahogy a lengyelek többsége sem tartotta őket lengyeleknek, és a románok sem románoknak. A zsidókra egy külön nemzetiségként tekintettek Magyarországon – egy nem szeretett nemzetiségként, mert a zsidókat gazdagoknak és sikeresnek tartották, mert mások voltak.[5] De ha arra gondolok, hogy a háború után mi történt a közép- és kelet-európai németekkel, akikre ugyanígy tekintettek, akkor nem volt olyan nagy különbség a zsidók és a németek megítélése között. Tehát a zsidók deportálása és a közép- és kelet-európai németek kiűzése párhuzamba is állítható bizonyos szempontból. Példa erre Kovács Imre, a németek kiűzésének fő szószólója, a parasztpárt vezetője, akit később jól is ismertem, és aki még New Yorkban is azt mondta, emigránsként, hogy „nagyon helyesen csináltuk, a németek csak bejöttek, menjenek vissza". Kovács azt mondta egy pártnapon 1945-ben, hogy „a svábság egy batyuval jött ide, egy batyuval is menjen".[6] Az nem jutott eszébe – de én emlékeztettem rá New Yorkban –, hogy Matolcsy Mátyás nyilas képviselő 1940-ben ugyanezt mondta, csak éppen a zsidókról. Kovács és Matolcsy ugyanúgy gondolkodtak erről a kérdésről: hogy ezek bejöttek ide, és ki kell rúgni őket. Persze hogy a magyarok ezt miként merték megtenni, mikor a legtöbb

[5] A zsidók vélt „jólétével" kapcsolatos Horthy-kori sztereotípiák igazolhatatlanságát az elmúlt években Bolgár Dániel igyekezett bemutatni tanulmányok sorában.

[6] Kovács Imre a Nemzeti Parasztpárt pártnapján tette a kijelentést: „A svábság egy batyuval jött ide, egy batyuval is menjen. A svábok önmaguk szakították ki magukat az ország testéből, minden tettükkel azt bizonyították, hogy együtt éreznek a hitleri Németországgal. Most hát osztozzanak Németország sorsában!" *Szabad Szó,* 1945. április 10. 4.

magyar nem magyar, nem értem, de hát megtették. Azt mondanám, hogy a világháború alatti és utáni etnikai tisztogatások egyetlen sorozatba illeszkedtek, és ezzel nem vagyunk hajlandók szembenézni.

Cs. P.: És mi történt azokkal, akik a deportált zsidók tulajdonait kiigényelték és megkapták? A világháború végén lehetett érezni félelmet a soraikban amiatt, hogy mi lesz akkor, ha visszajönnek azok, akikről nem feltétlenül lehetett még tudni akkor, hogy hova tűntek el, és vissza akarják-e kapni az elvett javaikat?

D. I.: Ahhoz kevéssé tudok hozzászólni, hogy mit éreztek ezek az emberek 1945 előtt és után, mivel nem ismertem a köreiket, a társadalom nagyon megosztott volt. Csak benyomásaim voltak. Az biztos, hogy az én környezetemben élők féltek, és jogosan féltek a háború alatt. Másoknál inkább a triumfálást láttam: milyen nagyszerű, hogy kapnak végre egy tisztességes lakást, vagy egy jobb állást, egy kicsit jobb fizetést, hogy eltűnt a konkurencia, és a cipőüzletnek jobban megy – ilyen megjegyzéseket hallott az ember. „Most végre egyszer mi vagyunk az urak” – ezt mondták. Tényleg úgy képzelték, hogy „eddig mások uralkodtak fölöttünk, de most mi vagyunk az urak”. 1945 után fordult a helyzet. Az nem volt kétséges, hogy a felszabadultakon – tehát a baloldaliakon és a zsidókon – kívül mindenki más megszállónak látta a szovjeteket. Amit tényleg hangsúlyozni szeretnék, hogy „magyar” szempontból – nem „zsidó” szempontból – az 1944-es német megszállás nem jelentett katasztrófát: „magyar” szempontból a német megszállás a zsidók kisajátításával volt egyenlő. A magyar nép általános mozgósítását a haza védelmében, amit meghirdettek, sokkal kevésbé valósították meg, mint a zsidók deportálását és a tulajdonuk kisajátítását. A két fő program közül a második szinte tökéletesen megtörtént, márpedig az átlag „magyar” szempontjából ez óriási siker volt: kellemetlen jelenetek nélkül tűntek el, nem volt lövöldözés az utcán, nem voltak verekedések, a zsidók szépen elmentek – gyalog vagy szekéren – a vasútállomásra, és elutaztak. Hogy hova, azt nem tudták. Mert ezt tényleg nagyon sokan nem tudták. És utána át lehetett venni

a fogorvosi rendelőt és minden mást. A mozgósítást, amely lényegesen fontosabb lehetett volna a szempontjukból, nem nagyon hajtották végre: 1944 őszén az ország tele volt lógósokkal. És az első számú lógósok maguk a katonák voltak, leginkább azok a katonatisztek, akik nem mentek a frontra, hanem ilyen-olyan paranccsal otthon maradtak, tulajdonképpen arra számítva, hogy amikor majd menni kell, akkor ők a családdal együtt menekülhessenek el a németekkel. És ezt megvalósították. Szóval egy jobboldali magyar katonatiszt, vagy egy jobboldali magyar színész, például a Nemzeti Színház élére Szálasi Ferenc által kinevezett Kiss Ferenc szempontjából majdnem minden tökéletesen sikerült, bár éppen Kisst végül elítélték. Az oroszokat nem lehetett megállítani, de ha már jönnek, akkor ez úgy történjék – gondolták –, hogy „a családom megússza velem együtt". Hiszen mindenki meg akarta úszni. Ők megmaradtak nagyembernek, az utolsó pillanatig kapták a jó fizetésüket, aztán, amikor eljött az ideje annak, hogy menni kell, akkor autóval távoztak a „kultúrvilágba". Nem Kazahsztánba, ahova elhurcolták volna, hanem Nyugatra, és ott letelepedett egy gyönyörű osztrák vagy bajor faluban, ahol minden rendben volt, ahol volt tej és vaj, és ahol a helyiek ugyanolyan nácik voltak, mint ő. Egy magyar keresztény középosztálybeli katonatiszt szempontjából tehát jó üzlet volt fölesküdni Szálasira. De az egész ország szempontjából más a mérleg, hiszen elpusztult az ország jelentékeny része – különösen Budapest – és félmillió magyar állampolgár. Ezzel szemben a románok megadták magukat, Bukarest nem pusztult el, bejöttek az oroszok, megerőszakoltak nőket, de messze nem annyit, mint Budapesten, a háború tovább folyt, amelyet a románok a szovjetekkel szövetségben győztesként fejeztek be, és visszakapták Észak-Erdélyt. A románok magatartása jó befektetésnek bizonyult – az egész ország számára. A magyar megoldás – a németek oldalán kitartás – csak egyetlen társadalmi osztálynak, egyetlen rétegnek kedvezett. Az ország hatalmas árat fizetett érte.

Cs. P.: Az *Európa próbatétele* című könyvedben azt állítod, hogy amikor 1944 augusztusában Románia kiugrott a hábo-

rúból, lett volna esély Magyarország kilépésére is, de ahelyett, hogy a magyarok szembefordultak volna a németekkel, inkább egy revizionista akcióval bevonultak Tordára. Tulajdonképpen egy határhelyzetben, amikor az előrenyomuló szovjet hadsereget kellett volna megállítani, a magyarok inkább az újabb területvisszafoglalást választották.

D. I.: Igen, az egész háborúra jellemző volt, hogy a szövetséges magyarok és a románok inkább egymással foglalkoztak, mint ellenfeleikkel. A magyarok és a románok egymást verték bele a háborúba kompetitív módon: ha azok már mennek, akkor nekünk is mennünk kell! A románok már bent voltak a háborúban, mikor 1941. június 26-án Kassán bombáztak, ami ürügyet adott a magyar hadba lépésre. De a magyarok előbb-utóbb a kassai bombázástól függetlenül is csatlakoztak volna a Szovjetunió megtámadásához, mert nem akartak elmaradni a románok, a horvátok és a szlovákok mögött. Az egész magyar háborús politika arról szólt, miként lehetne úgy viselkedni, hogy mi ne maradjunk el a németek kegyéért folyó versenyben, ám ugyanakkor ne áldozzunk túl sokat. És ebben a versenyfutásban a zsidók élete komoly értéket képviselt a németekkel szövetséges kormányok kezében. Nem munkaerőként jelentettek értéket, hanem azért, mert a németeknek annyira fontos volt a zsidók megölése. Ezenkívül mi mást tudott volna felajánlani a magyar kormány a németeknek? Nagyon kevés volt a magyar kormány rendelkezésére álló eszköz: gazdaságilag majdnem semmi, hiszen nem lehetett azt mondani, hogy akkor majd kereskedünk a franciákkal. Muszáj volt a németekkel kereskedni, muszáj volt az ő elgondolásuk szerint a háborúban részt venni, mert különben a románok még visszakapják Észak-Erdélyt. A zsidók életén kívül a magyar kormány semmivel nem bírt: a magyar politikusok úgy gyakorolhattak nyomást, hogy azt mondják, „nem adjuk ki a zsidókat, mert nekünk is szükségünk van rájuk". És ha Hitlernek ez nem tetszik, akkor ez nem olyan nagy baj – gondolták –, mert közben mi titokban egyeztetünk az angolokkal, akiknek majd azzal érvelhetünk, hogy mi életben tartottuk a zsidókat, márpedig az angoloknak ez nyilván borzasztóan fontos, hiszen az

angolok mögött áll a „zsidó világhatalom” – ezt Horthy éppen úgy elhitte, mint Szálasi. Szóval – vélték –, ha a háborúból vesztesen is kerülünk ki, legalább a világ értékelni fogja, hogy életben tartottuk a zsidókat, legalább egy részüket. Egy játszmáról volt szó, amelynek a tétje emberek élete volt, de mégiscsak egy játék volt ez, amelyben néhány vezető a legbonyolultabb elgondolások alapján tett valamit, vagy nem tett. Ennek a játéknak a szovjet győzelem vetett véget.

Cs. P.: Vagy sokszor nem is annyira bonyolult gondolkodás után hozták meg a magyar politikusok a döntéseiket. Példa erre az 1944. október 16-án nem kormányzóként, hanem apaként döntő Horthy Miklós, aki – miután kisebbik fia életével megzsarolták – kinevezte miniszterelnöknek azt a Szálasi Ferencet, akit maga is őrültnek tartott. Horthy Miklós mint kormányzó, mint politikus egy egész országot dobott oda a németeknek és a hungaristáknak, amivel alighanem a mélypontjára jutott a magyar történelem. Te miként ítéled meg Horthy Miklós 1944-es szerepvállalását? Jobb lett volna, ha a német megszállás ellen tiltakozva lemond 1944. március 19. után, mert akkor valamilyen ellenállás kibontakozhatott volna? Hiszen a maradásával legitimálta a német uralmat.

D. I.: Nem tudom megmondani. Arra is rá lehetne kérdezni, hogy ha a Kállay-kormány nem bocsátkozik reménytelen és haszontalan tárgyalásokba az angol és az amerikai kormánnyal, hanem kiszolgálja a németeket, akkor elképzelhető-e, hogy nem lett volna német megszállás, és akkor a zsidók életben maradhattak volna? Hiszen 1944 márciusában Magyarországon élt nyolcszázezer vagy még több ember, aki zsidónak számított, és ezek az emberek még viszonylag biztonságban voltak. Mi lett volna, ha? Az biztos, hogy a német megszállással az addigi helyzet megváltozott. Világos, hogy Magyarország nemzetközi imázsa szempontjából nagyon jó lett volna, ha Horthy lemond. De mi lett volna akkor ennek a következménye? Bonyolódjunk bele a spekulációba: ki lett volna az utóda? Mondjuk, Imrédy Béla, ha nem mindjárt Szálasi. Sok jó ebből nem származhatott volna

– nem mintha Horthy maradásából annyi jó származott volna, de mondjuk, a budapesti zsidók élete szempontjából nagyszerű döntést hozott. Megint a nézőpont számít: egy budapesti zsidó mondhatja, hogy „én, mint budapesti zsidó, nagyon jól jártam, nagyon hálás vagyok Horthynak". Amikor Magyarországon járt Horthy Istvánné, tömegesen jöttek hozzá az öreg zsidók, hogy kifejezzék a Horthy Miklós iránt érzett hálájukat, Horthy Istvánné pedig büszkén emlegette, hogy az anyósa zsidónál csináltatta a cipőit. Szóval egy budapesti, asszimilált, középosztálybeli zsidó szempontjából jó döntést hozott Horthy a maradással, feltéve, ha ennek a zsidónak a munkaszolgálatban nem esett baja. Én magam 1944. október 15-én – éppen megérkeztünk Újpestre – leléptem, és soha nem mentem vissza, se az amnesztiaígéretek, se a fenyegetések ellenére. Mások rosszul spekuláltak, és maradtak. Például Szerb Antal nem akart megszökni, mert úgy vélte, hogy itt vannak a barátai – és a végén meghalt. De a háborúban mindenki előtt ott állt a kérdés: bevonuljak? Ha nem vonulok be, dezertőr vagyok, és mi lesz, ha elkapnak? De úgyse kapnak el, mert elbújok egy tanyán. De lehetett egy kapcsolatom, aminek következtében ugyan bevonulok, de olyan szolgálatba kerülök, hogy a frontnak közelébe se megyek. A háború alatt mindenki spekulált, mindenhol: most menjek ki a házból, vagy ne menjek ki a házból? Most menjünk vizet hozni, de nem lehet vizet hozni, mert lőnek. Én szomjan halok, akkor hozunk vizet. Ki hozza a vizet? Jön az orosz, mit akar, és elvisz-e az orosz? Azt mondja: „kicsi munka". Hát honnan lehetett tudni, hogy ebből mi lesz? Soha nem jövök vissza, vagy egy óra múlva visszajövök, és még ad egy darab csokoládét is, ahogy ez velem történt. És legtöbbször hiába spekulálunk. Visszatérve 1944. március 19-ére: ha a magyarok nem álltak volna konfliktusban a románokkal, ha rájöttek volna, hogy közös a sorsuk – nem mintha a románokkal lehetett volna beszélni –, akkor megegyezhettek volna a közös kiugrásról. Akkor ez a magyar–román kiugrás valószínűleg véget vetett volna a háborúnak, a jó ég tudja, hogy milyen körülmények között, de azt is hangsúlyozom – ezt se mondja senki –, hogy önmagában a román megoldás is mennyire siettette a háború befejezését. A román kiugrás legalább annyira megrövidítette a má-

sodik világháborút, mint a normandiai partraszállás! Ezt soha nem mondja senki, pedig ha ránézel a térképre, láthatod, hogy a német hadsereg mekkora bajba került, alig tudtak kimenekülni. Én láttam ekkor a német hadsereget visszavonulni, mert a román kiugrás idején ott voltunk Bethlenben, Erdélyben, a vasútvonalon dolgoztunk, jöttek a vonatok, amelyek tele voltak németekkel, magyar katonákkal meg másokkal, és amikor megállt a vonat, akkor a német katonák teljes zűrzavarban kiugráltak a vonatból a mezőre, hogy napraforgómagot keressenek. Láttam, hogy milyen egy összeomló hadsereg. Nagyon nyomorúságos látvány volt, rongyokban jártak, éhesek voltak. Hihetetlen csapás volt a németek számára, hogy egyik percről a másikra nemhogy elvesztették a szövetségesüket, de az lőni kezdett rájuk. Senki nem tudott parancsot adni, nem tudták, hogy mit kell csinálni, ott teljesen összeomlott a front – az egész keleti frontnak körülbelül a tizede. A németek nagy kínnal állították meg Magyarországon a szovjeteket, hogy ne következzen be a teljes összeomlás. De a románokkal ellentétben a magyarok nem tudtak volna egyedül kilépni a háborúból, mert földrajzilag rosszabb, sokkal roszszabb helyen voltak, ráadásul Horthy becstelenség nélkül akart fegyverszünetet kötni. Mihály király és a tábornokai ebből a szempontból becstelenek voltak, gyalázták a tegnap még dicsért Németországot, de megtették. A magyar hadsereg ezt nem tette volna meg, míg a románoknál minden tábornok egyik napról a másikra átfordult, a román tábornokoknál nem volt Beregfy-Berger Károly. Hatalmas fordulat volt a román katonai vezetésé, amelyet a magyarok nem csináltak volna meg, mivel legtöbbjük nem Horthynak engedelmeskedett, hanem közvetlenül Hitlernek, és addig voltak hűségesek Horthyhoz, amíg Hitlert követte. Odáig nem mentek volna el, hogy megadják magukat az oroszoknak. De ha a magyar kiugrás mégis sikeresen megtörtént volna, akkor az nagyon jó lett volna, és akkor lehetséges, hogy a háborúnak hamar vége van, de Magyarország még mindig nem kapja vissza Észak-Erdélyt.

Cs. P.: Igen, a második világháború komoly erkölcsi dilemmák sorát vetette fel, amelyek különösen az egykori ellenállási

tevékenység megítélésekor jelentkeznek. Erre jó példa a jellemzően hőstörténetként elbeszélt Heydrich-merénylet. A csehországi német protektorátus kormányzóját meggyilkolták a Nagy-Britanniából küldött kommandósok. Ugyanakkor a németek Lidice kiirtásával válaszoltak, vagyis a kommandósok Heydrich meggyilkolásának hősi cselekedetével egy kisebb poklot szabadítottak a saját országukra. Vagy említhetném az 1944 márciusában a Via Rasellánál robbantó olasz ellenállók esetét. Az ő tettükre azzal feleltek a németek, hogy minden német áldozatért cserébe tíz olasz életet ragadtak el. Ilyenkor tényleg fölmerül, hogy egy ellenállóra hősként tekintsünk-e, vagy lényegében gyilkosként, aki a saját közösségét kockáztatta a sokszor értelmetlen ellenállással.

D. I.: Ez a téma nagyon vitatott. A cseh ügyről – és arról, hogy Beneš nem volt ártatlan ebben a kérdésben – már az 1960-as években írtak a cseh ellenállás és kollaboráció kérdéseivel foglalkozva, tehát jó régóta tudjuk, hogy a merénylők ügynökök voltak. Az ellenállási tevékenységek megítélésekor azt a kérdést kell föltenni, hogy mi volt az általános cél: miként lehet a háborút lerövidíteni? És azért ez a cél nem semmi. Ezzel szembe lehet helyezni a nemzeti, a különböző egyéni vagy a csoportérdeket, és hogy ezeket miként lehet kiegyenlíteni? Nézzük végig: a náciellenes világszövetség szempontjából minden tett jó volt, amely hozzájárult a háború lerövidítéséhez és a katonáik életét kímélte. Heydrich megölése ebből a szempontból komoly eredmény volt, hiszen az egyik legnagyobb gazemberről volt szó, az egyik legnagyobb mészárosról. De azt már nem lehet megmondani, hogy ez pontosan mennyivel – kevéssel – rövidítette meg a háborút. Sok Heydrich-merénylet bizonyára segített volna, de hát nem volt sok. Akkor vegyük a cseh nemzeti szempontot – amelyet persze megint csak ki kell találnunk, hogy akkor mit is tekintsünk cseh nemzeti szempontnak, de mondjuk azt, hogy minél kevesebb cseh haljon meg. Innen nézve Heydrich megölése nem volt okos cselekedet, hiszen elég sok csehet megöltek bosszúból. De egy másmilyen „nemzeti szempont" mentén is végiggondolhatjuk: 1938-ban a cseheket még odadobták a németeknek, és aztán a világháború

alatt nagyon sokáig nem voltak hajlandóak elismerni a nyugati hatalmak a cseh emigráns kormányt, miközben ünnepelték a lengyeleket, a norvégokat, a dánokat, a kedves holland királynőt, de Benešt nem fogadták el. Egy emigráns demokrataként bántak vele, és nem mint Csehszlovákia miniszterelnökével. De Heydrich megölésével a „cseh ellenállás" bizonyított. Tehát ha az a kérdés, hogy Csehszlovákia visszaállítása szempontjából helyes volt-e a Heydrich-merénylet, akkor azt kell mondanom, hogy ebből a szempontból jó volt. Csehszlovákia mint győztes hatalom került ki a világháborúból. De létezik az „emberiesség" szempontja: márpedig onnan nézve nagyon nehezen lehetne mentegetni azt a döntést, hogy egy embert meggyilkolnak, miközben tudják, hogy ennek a német bosszú lesz a következménye. Lehetetlen, hogy ne tudták volna, hogy a merényletnek borzasztó retorziója lesz. És még ahhoz képest, amit várhattak, a következmény – úgy ezer halott Lidicén és máshol – nem is volt annyira borzasztó, hiszen lehetett volna tízezer is. Tulajdonképpen azt lehetni mondani, hogy a Heydrich-merénylet megtorlása nem is volt annyira rettenetes. Különböző szempontok szerint lehet tehát megítélni a Heydrich-merényletet – én azt tartom, hogy Beneš tette bírálandó. A római eset aztán borzasztó érdekes. Ezt már egyszer megírtam az *Enciclopedia di fascismo italianó*ba, amelyben kifejtettem, hogy a kommunisták a célból csinálták a Via Rasella-merényletet, hogy forradalmasítsák a népet – mivel Róma népe nem volt aktív –, és a forradalmasítás érdekében a kommunisták elfogadták a megtorlás várható áldozatait. Az állításomból óriási botrány kerekedett, a könyvet addig nem engedték megjelenni, amíg ezt a mondatot ki nem hagyom. Két ember jött el Rómából a Columbia Egyetemre, leültek velem ebédelni, és azt mondták: muszáj ezt kihagyni. Merthogy először is nincs igazam, másodszor pedig, hogy a könyv így nem jelenhet meg. Végül kihagytam, mert nem tudom bebizonyítani. Nagy vita volt erről a merényletről Olaszországban: a konzervatívok, a monarchisták azt mondták, hogy ez egy őrültség volt, egy gazság volt, hiszen mennyi ártatlan ember meghalt a következtében, míg a kommunisták azt mondták, hogy a rántottához föl kell törni a tojást. És ezt az érvelést végül elfogadta az olasz hivatalosság, hiszen az

eredeti bombarakók közül ketten kommunista képviselők lettek, hősként ünnepelték őket, pedig háromszázharmincöt ártatlan ember meghalt miattuk.

Cs. P.: Ugyan a háború utáni ítélkezések paradigmatikus példája megtörtént Nürnbergben, ott viszont csak a náci felső vezetést ítélték el, és már a felső vezetés elítélésében is hoztak kétes döntéseket. Például Julius Streichert, a *Der Stürmer* című náci élclap szerkesztőjét is kivégezték, amit egy kifejezetten súlyos büntetésnek tekinthetünk ahhoz képest, hogy Karl Dönitz csak tíz évet kapott, mivel a háború végén átadták a német tengeralattjáró-flottát a szövetségeseknek, ahelyett, hogy megsemmisítették volna ezeket a fegyvereket. Az aggályokat növeli, hogyha Nürnbergen túlra tekintünk, akkor egészében azt látjuk, hogy gyakorlatilag a német közélet vezető szereplőinek nagy részével szemben semmilyen retorziót nem alkalmaztak, a legtöbben mentesültek az elszámoltatás alól. Tehát ha úgy vesszük, akkor a nyugatnémet „gazdasági csodát", amely az Európai Unió elődjének, a Közös Piacnak a motorja lett, olyan egykori nácik működtették, akiket háborús bűnökért felelősségre lehetett volna vonni. Sarkítva, a mai Európai Unió eszerint az egykori náci felelősök elengedésén, a náci bűnök feletti szemhunyáson alapul. Erkölcsileg igencsak problematikusnak tekinthető, amit az 1950-es években művelt az Adenauer-kormányzat.

D. I.: Nem tudok mást mondani, mint hogy száz százalékosan igazad van. Az egyik fölháborító dolgot soroltad a másik után. Kelet-Európában – Kelet-Németországot is beleértve – egy társadalmi forradalom zajlott le 1945 után, míg Nyugat-Németországban ez elmaradt. A nácik végrehajtottak ugyanis valami társadalmi átrendezést, bár nagyon elenyészőt, hiszen például az egész ipari elitet meghagyták a helyén (míg a nagybirtokosok, az arisztokraták befolyásától már inkább megszabadultak). A német ipari elit tehát kiszolgálta a nácikat, és aztán ez az elit beolvadt a nyugati világba, Nyugat-Németország élén maradt, amely közben átalakult egy nagyszerű demokráciává, miközben az elitjében kontinuus volt még a császári rendszerrel

is, a gyerekek, az unokák és a dédunokák nagyszerűen folytatták, amit apáiktól, nagyapáiktól és dédapáiktól örököltek. Csak a legeslegfőbb bűnösök kapták meg büntetésüket, a többiek nagyon keveset. Az, hogy ötven-hatvan évvel később kilencvenéves embereket szednek elő, például „Auschwitz könyvelőjét", az már nem oszt, nem szoroz. Hát, a világ igazságtalan, nem tudok mást mondani. A Streicher-ügyre kitérve: a nürnbergi pernek rengeteg kritikusa van, például Telford Taylor, aki egykori főügyészként elmondja nagyon szépen, hogy milyen óriási problémák voltak Nürnbergben. Nemcsak Streicherrel, hanem Raederrel, és az említett Dönitzcel szintén. Dönitz ügyvédje, aki maga is tengerésztiszt volt, elment Nimitzhez, és szembesítette az amerikaiakat azzal, hogy ők is miként süllyesztették el a japán hajókat, civil áldozatokkal. Kérésre Nimitz mindezt megírta, és Nürnbergben bemutatták Dönitz védelmében, akin ez is segített a tengeralattjáró-flotta átadása mellett. Dönitz katona volt, nem lett volna szabad elítélni, Streichert meg pláne kivégezni: Streichernek semmiféle hatalma nem volt már az utóbbi években, senkit nem végeztetett ki, nem volt a háború kitervelője – a háború tudatos kirobbantása volt a legfőbb vádpont –, ugyanakkor tényleg egy fanatikus őrült volt, még a kivégzésekor is azt mondta, hogy a halála egy nagy „zsidó ünnep". Megint csak azt kell mondani, hogy ez a világ igazságtalan, illetve, hogy ilyen esetben nem lehet igazán igazságot szolgáltatni.

Cs. P.: A második világháború utáni felemás megtorláshoz hasonlóan vitát vált ki az 1945. augusztusi amerikai atombomba-robbantások kérdése, a 75. évfordulón milyen tudományos-közéleti diskurzus folyt ezekről az USA-ban? Korábban azzal indokolták a bombák ledobását, hogy amennyiben nem mérik ezt a lélektanilag is pusztító, demoralizáló, nukleáris csapást Japánra, a japán szigetek megszállása akár egymillió amerikai katona életébe is kerülhetett volna, és még hosszú ideig elhúzódott volna a második világháború távol-keleti befejezése.

D. I.: Gond erre a kérdésre válaszolnom, mert a távol-keleti háború nem a specialitásom, legfeljebb sokat olvastam róla.

Columbia egyetemi tartós emlékem az atombombák ledobásával és a japán háborús bűnösök megbüntetésével kapcsolatos, hevesnél hevesebb szemináriumi viták sorozata. Máris ajánlanám az olvasóitok figyelmébe Ian Buruma *The Wages of Guilt: Memories of War in Germany and Japan* (1994) című művét, amely bizonyítja, hogy amíg Nyugat-Németországban szellemileg sikeresen feldolgozták a honfitársaik által elkövetett borzalmakat, és megértették, hogy Németország lebombázásáért, megszállásáért és felosztásáért elsősorban a németek felelősek, addig Japán még ma is képtelen szembenézni a saját múltjával. Az okok közé tartozik a japán feudális hagyomány, az, hogy a fő felelős Hirohito császárt meghagyták a trónon, továbbá a japán jobboldal töretlen nacionalizmusa, és az általános meggyőződés, hogy a japán nép áldozat volt. A közvélemény szerint a háború idején diktatórikus hatalmat gyakorló, és a háború után a szövetségesek által elítélt katonai vezetők csak a kötelességüket teljesítették. A hetvenes években úgy tűnt, hogy néhány bátor történész jóvoltából a japán tankönyvek kezdenek beismerni legalább néhány, a katonáik által elkövetett atrocitást, de az állami tankönyvcenzúra a bevallásokat nagyrészt semlegesítette. Az amerikai imperializmus megbélyegzésében a japán baloldal és jobboldal egymással versenyzett, de persze csak az újságokban és a különböző tankönyvekben. Valójában a háború utáni Japán a nyugati hatalmak barátja és nem hivatalos szövetségese lett.

A japán mártíromság szimbólumai a hirosimai emlékművek és a néhány kivégzett tábornok valóságos szentté avatása. Mérsékelt öröm volt számomra, hogy egy magyar cikkben mindezzel kapcsolatban majdnem kizárólag japán érvekkel találkoztam. Az éremnek természetesen volt egy másik oldala is. A tanulmány, amelyről beszélek, az egyébként kiváló történész, Laczó Ferenc írása a *Mérce* portálon.[7] Fontosnak tartom Laczó tanulmányának egyes állításait kiigazítani, vagy, ha úgy tetszik, magyarázni az amerikai bizonyítványt.

[7] Laczó Ferenc: *Vakító fény: a Hirosima elleni atomtámadás 75. évfordulójára.* Forrás: https://merce.hu/2020/08/06/vakito-feny-a-hirosima-elleni-atomtamadas-75-evfordulojara/ (Letöltve: 2020. 11. 03.)

Kezdődik azzal, hogy a szerző Hirosima és Nagaszaki atombombázását kategorikusan háborús bűnnek, sőt az emberiesség elleni bűnnek tekinti. Azonban a „crimes against humanity" kijelentés inkább az emberiség vagy az emberi közösség elleni bűnnek fordítható, vagyis a genocídium szónak az alternatívája. Emberiességet a modern légi háborúk esetében nem követelhetünk: a pilóta nem látja a földi ellenfeleit, így a légibomba egyaránt sújt bűnöst és bűntelent. Viszont genocídiumot, vagyis egy nép teljes kiirtására irányuló tömeggyilkosság-sorozatot a modern történelemben csak a németek követtek el, amikor megpróbáltak faji alapon kiirtani minden zsidót. (Jellemző módon Himmlerék békében hagyták a zsidó vallású, oroszországi karaitákat, mert egy rabbi állítólag meggyőzte Himmlert, hogy a karaiták török, és nem szemita fajúak. Így még az SS-be is bevették őket.) Az örmény mészárlásokat nem nevezném népirtásnak, mert a törökök egyes örmény közösségeket érintetlenül hagytak, nem akartak minden örményt megölni, hanem úgy tekintettek az örményekre, mint a támadó orosz hadsereg esetleges harcostársaira. Viszont a német nácik, és azok magyar, szlovák, horvát, ukrán, orosz, baltikumi és nyugat-európai bűntársai úgy tekintettek a teljesen védtelen zsidókra, mint pestist terjesztő patkányokra, akik ezzel egy időben globális, természetfölötti hatalommal rendelkeznek, és akik ellen az egyetlen hatásos védekezés a teljes kiirtás. Mégis a szerző a hirosimai és a nagaszaki bombázást habozás nélkül összehasonlítja a német haláltáborokkal, a Vernichtungslagerekkel. Sőt a szerző a kaliforniai japán származású amerikai állampolgárok és az első generációs kaliforniai japánok internálását háborús bűnnek tekinti. A táborok felállítása nagy hiba volt, talán bűn is, de mert Laczó tanulmányának a témája a népirtás, ezért meg kell jegyeznem, hogy az amerikai internálótáborokban egyetlen japánt sem öltek meg, s a deportált családok együtt maradhattak,a gyerekek iskolába jártak, elég rendesen ellátták őket, s közülük a fiatalok amerikai katonai szolgálatban végigharcolták a háborút.

Most csak néhány példa arra, hogy a japán hadsereg miként váltotta ki a szabad világ gyűlöletét és megvetését, és hogy a japán atrocitások morálisan mennyire megkönnyítették a Japán elleni

kíméletlen légi háborút. Köztudomású, hogy a japánok a harmincas években megerősítették a bekebelezett Korea elnyomását, és minden provokáció nélkül megtámadták és megszállták először a kínai fennhatóság alatt álló Mandzsúriát, majd megtámadták és jelentős részben megszállták Kínát. A negyvenes évek elején a japánok megtámadták és megszállták a francia, a holland és a brit kelet-ázsiai gyarmatokat, valamint az amerikai patronátus alatt álló Fülöp-szigeteket. Ugyanakkor megtámadták az USA csendes-óceáni szigeteit. Teljesen helytálló Laczó azon állítása, hogy az USA, Pearl Harbor japán bombázását megelőzően, lehetetlen helyzetbe hozta Japánt azzal, hogy megvonta tőle az amerikai olajat és az élelmiszert, de ez mégsem igazolja például a semleges holland gyarmatok megtámadását, és az ott lakó európaiak, valamint sok ezer indonéz internálását. A cél persze az volt, hogy megszerezzék az indonéz olajkutakat és gumiültetvényeket. Volt olyan ország vagy országrész, ahol a japánok valódi felszabadítókként viselkedtek, de még több olyan hely volt, elsősorban Kína, ahol a japánok a helyi lakosságot lemészárolták, vagy a legjobb esetben rabszolgáknak tekintették.

Ha hinni lehet az egymással ellenkező és sokszor megbízhatatlan forrásoknak – a japánok minden atrocitásra vonatkozó dokumentumot lehetőleg megsemmisítettek –, akkor a japán katonák sok millió, talán tízmillió vagy annál is több kínait, Fülöp-szigetekit és más kelet-ázsiai civilt és hadifoglyot meggyilkoltak, nők százezreit megerőszakolták, majd közülük nagyon sokat megkínoztak és megöltek. Nem kétséges, hogy a japán katonák a bajonettjüket elsősorban arra használták, hogy azokkal felnyársalják védtelen áldozataikat. Csak egy példa erre a hírhedt 1937-es nankingi mészárlás, amelynek állítólag százezren vagy még többen estek áldozatul. A nankingi szörnyűségek szimbóluma a két japán hadnagy, Mukai és Nada, akik a város ostroma után fogadtak, hogy szamurájkardjával melyikük képes egy bizonyos időn belül, egyetlen csapással a legtöbb fejet lenyisszantani. Megálltak a 105., illetve a 106. levágott fej után. Mindezt megtehették, mert Hirohito császár korábban felmondott minden, a hadifoglyokat és a megszállott területek lakóit védő nemzetközi egyezményt. 1949-ben Hágában megismerkedtem egy Jáváról

menekült holland családdal, amely a japán megszállás éveit különböző internálótáborokban töltötte. Egy fiatal női családtag elmondta, hogy a japán őrök őt és az anyját gyakran megverték, mert nem hajoltak meg elég mélyen az arra járó japánok előtt.

Ami a háború végét illeti, jó lett volna, ha a háborús felek nem bombázzák egymás városait, de míg az eredeti hágai egyezmény a védtelen, békés városok ballonokról való esetleges megtámadása miatt aggódott, addig a második világháború szempontjából Varsó, London, Berlin, Budapest, Tokió, sőt még sok nyomorult kis falu is katonai célpontnak számított. Ezek mind olyan termékeket gyártottak vagy olyan terményeket termesztettek, amelyek a katonaság háborús érdekeit szolgálták. 1944 májusában a budai Lukács fürdőben segédmunkáskodtam, mert hadiüzem volt, és abban reménykedtem, hogy akkor nem kell zsidó munkaszolgálatot teljesítenem. A tervem nem vált be, de annyi bizonyos, hogy ha arra került volna a sor, az amerikaiak és britek törvényesen bombázták volna a kristályvizet produkáló és katonai parancsnokság alatt álló fürdőt és kedves uszodámat.

1945 februárjában a japánok azzal álltak bosszút a katonai vereségeikért, hogy Manilában megöltek legalább százezer filippínót. 1945 nyarára a japánok elvesztették minden szövetségesüket, a flottájukat és sok meghódított területet; az amerikai tengeralattjárók elsüllyesztették a teherhajóikat, és a japán nép szabályosan éhezett. Minden valószínűség szerint az éhínség néhány hónapon belül elpusztított volna milliókat. Mindennek ellenére a japán kormány, illetve a valóságos hatalmat bitorló tábornokok és admirálisok hallani sem akartak az őket személyesen megbecstelenítő megadásról, és arra biztatták a lakosságot, hogy ha kell, puszta kézzel rohanják meg az amerikai partraszállókat. Nyilvánosan meghirdették százmillió japán önfeláldozását abban a reményben, hogy ez elkedvetleníti az amerikaiakat, akik a plakátok szerint amúgy is minden japán lemészárlására törekednek, beleértve a csecsemőket. Hirdetmények hivatkoztak az okinavai, saipani és más példákra, ahol a japán hatóságok nem haboztak a civil lakosságot öngyilkosságra biztatni, sőt sokszor kényszeríteni.

A Szovjetunión keresztül való béketapogatózások semmire sem jutottak, mert Sztálin nem akarta, hogy az amerikaiak minden japán területet birtokba vegyenek, és ezért negyven hadosztályt küldött a távol-keleti támadás céljából. A szovjet offenzíva Mandzsúriában egybeesett Nagaszaki lerombolásával. Japánnak feltétel nélkül kellett megadnia magát, a császárt illetően is csak sokkal később határozta el McArthur, a megszálló erők főparancsnoka, hogy maradjon a trónon. Tekintettel arra, hogy tradicionalista japán szemmel a haza és az isteni császár megkülönböztethetetlenek, ha császár van, akkor haza is van, és ha a császár engedelmeskedik az amerikaiaknak, akkor ők is engedelmeskednek.

Az amerikai oldalon, amint ezt Laczó Ferenc nagyon helyesen megállapítja, „az amerikaiak többsége korántsem volt elkötelezett és lelkes harcos, hanem kifejezetten kerülni igyekezett a háborús erőszakban való részvételt". Valóban, az amerikai közvélemény szemében a német megadás befejezte a háborút, a szövetségesek győztek, eljött az ideje a békés fejlődésnek. A normandiai partraszállás óta Nyugat-Európában amerikai katonaszökevények tízezrei csellengtek, senki sem tartóztatta le őket. Az amerikai hadvezetés még 1944 telén, az ardennes-i német offenzíva idején, kénytelen volt félig kiképzett ifjakat is átküldeni az óceánon. Egy amerikai jóbarátom mesélte, hogy mint frissen érkezett gyalogosnak fogalma sem volt arról, hogyan kell a világ legjobb katonái ellen védekezni. Szerencséjére egy gránátszilánktól megsebesült, elszállították Angliába, majd onnan vissza az Egyesült Államokba. Az amerikaiak, néhány tengerészgyalogos hadosztály kivételével (amelyekben viszont két jövőbeli sógorom harcolt), tényleg nem voltak örömkatonák.

Az amerikai hadvezetőség Japán megszállására egymillió amerikai katona halálával számolt, és abban nem is volt benne azok száma, akik eleshetnek a Mandzsúriában állomásozó, nyolcszázezer főnél többet számláló japán Kvantung-hadsereg elleni harcban. Szóval, Japán után az amerikaiaknak az ázsiai kontinensen is partra kellett volna szállniuk. Az amerikai katonák szerencséjére, illetve a japán katonák és sok helyi lakos szerencsétlenségére, a Vörös Hadsereg megelőzte az amerikaiakat

Mandzsúriában és Korea északi felében. Diadalmas előrenyomulásuk során a szovjet katonák számtalan nőt megerőszakoltak, és félmillió japán foglyot elvittek a szibériai táborokba, ahonnan a túlélők általában tíz év múlva jutottak haza.

Néhány héttel Hirosima előtt amerikai repülőgépek Tokióban, egyetlen támadással tízezer embert elpusztítottak, és számtalan házat leégettek. Ezt a tényt szerintem fontos lett volna Laczó tanulmányában megemlíteni, mert felvetette volna a kérdést, hogy miért rosszabb Hirosimában gyakorlatilag a levegőben eloszlani, mint Tokióban elevenen elégni. Ha nincs atombomba, Curtis LeMay amerikai tábornok bombázói a maradék japán városokat konvencionális módon a földig lerombolták és felégették volna. Nagaszakiról szólva, az igenis katonai célpont volt, hiszen ott volt egy nagy hadikikötő és sok más hadiüzem, valamint a Mitsubishi acél- és fegyvergyára. De hát az atomkorban az ilyesminek ma már sajnos nincs sok jelentősége. Nagaszaki bombázása és a szovjet invázió után a japán vezetőség egy része a megadás mellett érvelt, amire a hadsereg a szokásos katonai puccskísérlettel válaszolt. A felfegyverzett fiatal tiszteket valahogy leállították, és augusztus 16-án Hirohito rádióadásban jelentette be a háború befejezését. A hallgatóság majdnem semmit sem értett a virágnyelven, a császári palota beszédstílusában előadott szónoklatból, de mégis elterjedt a híre, hogy Japán megadta magát. Sok katonai egység tovább folytatta a háborút, egyes szigeteken akár még öt, tíz, húsz évig.

Bennem semmi kétség, hogy az atomfegyverek bevetésének elmaradása meghosszabbította volna a háborút, és sok millió japán halálához vezetett volna. Korábbi üzeneteikben a szövetségesek világossá tették, hogy további ellenállás esetén Japán teljes elpusztításától sem riadnak vissza. A nukleáris fegyverek megalkotását és gyártását nem lehetett megállítani, mint ahogy a hátultöltős puskák, a forgatható ágyúk, gépfegyverek, bombázógépek, rakéták készítését és használatát sem lehetett megállítani. Ma kisebb országok is rendelkeznek nukleáris és a még borzalmasabb biológiai fegyverekkel. Nagyon valószínű, hogy a nukleáris fegyverek jelenléte mind az amerikai, mind a szovjet oldalon megakadályozta, hogy a hidegháború forróháborúvá

váljon. Természetesen ennek a messze nem idilli állapotnak bármikor véget vethet egy öntelt diktátor vagy diktátorjelölt és gondolkodásra képtelen híveik. Ilyenekből nem egy akad a világban.

Cs. P.: Az utóbbi idők legforróbb kérdése a faji diszkrimináció problémája az USA-ban. Miként jelent meg a rasszizmus a második világháborús amerikai hadseregben, diszkriminálták-e az afroamerikai katonákat? A Roosevelt-kormányzatokkal szemben, amelyeket a legprogresszívebbként tart számon a történeti emlékezet, felhozhatók-e a hasonló vádak, mint amelyekkel Woodrow Wilsont kezdték támadni, nevének eltávolítását követelve az intézményekről? Mi a véleményed a szobordöntésekről?

D. I.: Hadd kezdjem a választ hátulról. A szobordöntéseket, vagy a szobrok előzetes vita nélküli elszállítását ellenzem, akár Werbőczy István, Pázmány Péter, Tisza István, Görgey Artúr, Kun Béla és Nagy Imre, akár esetleg a rabszolgatartó Thomas Jefferson és George Washington szobráról van szó. Ha azt javasolná valaki, hogy döntsük le egy különlegesen méltatlan ember, mint például Sztálin emlékművét, vagy Hitlerét – az utóbbi szerencsére nem is létezik –, akkor beleegyeznék az eltávolításukba. Egy Horthy-szobor ügyében felvetném, hogy a kormányzó kétségtelen érdemei eltörpülnek az olyan bűntettei mellett, mint a fehérterror, a mániákus antiszemitizmus, a II. magyar hadsereg esztelen bevetése és a magyar zsidók cserbenhagyása. Persze jobb lett volna egyetlen politikusnak sem szobrot állítani, már csak azért sem, mert egy idő után a járókelők megszokják, hogy valakinek a szobra éppen ott áll, ahol a legjobban lehet a kutyát pisiltetni. Idővel elveszik a szobor nacionalista, szocialista, vagy fasiszta üzenete, hacsak azt az emlékezetpolitika jegyében valamilyen kormány vagy csoport fel nem használja, sőt meg is hamisítja. Engem rendkívül felháborít a szovjet katonai emlékművek ellen indított újra meg újra megújuló propaganda-hadjárat. Itt nem Sztálin bűneiről van szó, hanem sok százezer orosz, ukrán, kaukázusi és ázsiai, földművelésből és pásztorkodásból élő ember haláláról, akik a Vörös Hadsereg katonáiként megrövidítették a háborút. Az utóbbi pedig mégiscsak úgy kezdődött,

hogy a németek és a szövetségeseik megtámadták a Szovjetuniót, a városait lerombolták, a falvait felgyújtották, több millió szovjet hadifoglyot halálra éheztettek, és a Szovjetunióban élő zsidókat agyonlőtték.

A modern szoborrombolás a francia forradalommal kezdődött, amikor is a jakobinusok és a sans-culotte-ok a legszebb gótikus katedrálisokról leszedték a szentek és mártírok szobrait, vagy levágták a szobrok fejét, abban a hiszemben, hogy azok mind egykori francia királyokat ábrázolnak. A modern szobordöntésben egyébként az amerikai forradalmárok jártak elöl, amikor a „Szabadság Fiai" nevű mozgalom patriótái 1776-ban, a New York-i Bowling Green parkban lerontották III. György angol király szobrát. A szobordöntés oda vezetett, hogy New York legjelentősebb polgárainak nagy része Kanadába menekült, és ott is maradt.

Ami a Black Lives Matter mozgalmat illeti, a feketék haragját meg lehet érteni, hiszen velük szemben a rendőrök könnyebben nyúlnak a pisztolyukhoz, mint a nem feketék esetében. Pedig a fekete tüntetők nem használnak fegyvert, míg a fehér ellentüntetők közül jó néhány géppisztollyal vonul fel, és azt időnként használja is. A fehér tüntetők tudják, hogy Trump elnök nyíltan mögöttük áll. Mindezek mögött az őrült amerikai fegyverviselési szabadság rejlik. Sok amerikai államban nyíltan szabad hordani, és mindenki vásárolhat olyan soklövetű gépfegyvert (assault rifle), amellyel egyszerre akár száz embert is le lehet kaszabolni. Azt is meg kell gondolnunk, hogy az amerikai polgárháború, amelynek a legfőbb célja mégis csak a rabszolgaság megszüntetése volt, hiába vezetett az Észak katonai győzelméhez, mert néhány évtizeden belül a déliek majdnem teljesen visszaállították a faji elnyomást, és ha kellett, rendőrökkel vagy lincselésekkel bizonygatták a faji fensőbbségüket. Hiába küzdöttek a feketék minden amerikai háborúban, a diszkrimináció és a szegregáció a hadseregben is folytatódott. A második világháborúban a feketék az összlakosságnak megfelelő arányszámban voltak képviselve a hadseregben, de nem a harcoló alakulatokban. Létezett a híres tuskegee-i fekete vadászrepülő egység, amelyet Eleanor Roosevelt személyesen látogatott meg és támogatott, ők maguk sok német

vadászgépet lelőttek. Közülük került ki az amerikai haderő első fekete brigadérosa (Brigadier General, magyarul vezérőrnagy), de ő csak a fekete egységek ügyeivel foglalkozhatott. Akadt még jó néhány feketékből álló, és fekete tisztek által vezetett páncélos és más egység is, de a legtöbben sofőrködtek, építettek, esetleg pincérkedtek, és mindenféle más, nem harci feladatra osztották be őket. Vigasztalásukra szolgálhatott, hogy a feketék aránylagos véres veszteségei eltörpültek a fehéreké mellett. Magam láttam fekete teherautó-vezetőket Budapesten, akik élelmiszert és italokat hoztak a Szövetséges Ellenőrző Bizottság amerikai tisztjeinek. A sofőrök kedvesek voltak, de, bár elvben már egészen jól beszéltem angolul, a déli tájszólásukból egy szót sem értettem.

Roosevelt maga a feketék, a zsidók és például az olasz katolikusok ügyében igen óvatos volt, és zsidó tanácsadói is óvatosságot ajánlottak neki. Rooseveltnek az volt fontos, hogy az USA a németek ellen belépjen a háborúba, és hogy először Németország legyőzésére koncentráljon, de ennek óriási és hangos ellenzéke volt. Amellett Rooseveltnek arra is tekintettel kellett lennie, hogy az amerikai hadsereg legjobb és leglelkesebb katonáit és tisztjeit Texas és a többi déli állam adta. Ezek pedig akkor még nem voltak hajlandók a feketékkel együtt lakni, enni, iddogálni és harcolni. Goebbels „néger"- és zsidóellenes propagandája ellenére fekete vagy zsidó bombázó pilóták alig voltak, és az amerikai tengeralattjárókon főleg szakácsként vagy tisztiszolgaként dolgoztak. Jellemző módon a hollywoodi háborús filmekben a pilótát lehetőleg szőke és kék szemű színészek játszották, míg az olasz vagy zsidó karakterek, ha ilyen filmekben szerepeltek, a gép farkában, a többiektől távol, mint „tailgunner" kaszálták le a Messerschmitteket. Vagy rájuk osztották a tréfás, kicsit komikus bajtárs szerepét, mert ezeket is nem protestáns, nem angolszász figurák alakították. A filmekben, ha a valóságban nem is mindig, az olasz vagy a zsidó vagy a fekete bajtárs feláldozta az életét a többiekért, míg a fontos, fehér pilóta hazatért, hogy keblére ölelhesse ragyogó szőke feleségét és a gyermekeit. Ez is bizonyítja, hogy a feketékre vonatkozóan Hollywood fenntartotta az *Elfújta a szél* vitatható hagyományát a nagylelkű fehér uraságokról és az örökre hálás, áldozatra kész fekete szolgákról.

Truman elnök 1948-ban megtiltotta a haderőn belüli szegregációt, és a koreai háborúra meg is változott a helyzet. Egyszerre mind a valóságban, mind a koreai háborúról szóló filmekben tömegével jelentek meg a feketék „combatsoldier”-ként, vagyis első vonalbeli harcosként. A vietnámi háború idejére viszont elfajult a helyzet: a felsőbb osztályok fiai nagy többségükben kivonták magukat a háborús szolgálatból, és hagyták, hogy a szegényebb fehérek, a feketék, a latinok és a bevándorlók harcoljanak helyettük. A vietnámi háború népszerűtlensége lehetővé tette az uralkodó rétegek fiainak, hogy megússzák a harcot. A második világháború idején a közfelháborodás még kisöpörte volna a politikából az olyan lógósokat, mint a vietnámi háborút megúszó George W. Bush (akinek az apja, George H. W. Bush elnök különleges hősiességgel szolgált a második világháborús tengerészeti légierőben). Ami pedig Donald Trumpot illeti, ő egy nevetséges kifogással teljesen elkerülte a katonai szolgálatot, és mert jövedelmi adót sem fizetett, a kettőt sikeresen kompenzálja azzal, hogy megjátssza a nagy patriótát.

A mai önkéntes, helyesebben zsoldoshadseregben mindenféle rassz és náció megtalálható, nemcsak a közlegények, hanem a tisztek és a legfelsőbb hadvezetőség soraiban is. Fekete, ázsiai, latino és fehér tábornokok vezetik a hadsereget, akik között, ugyanúgy, mint a vadászrepülősök és a speciális rohamegységek soraiban, mind nagyobb számban találhatók nők. Hogy a mai közel-keleti csetepatéknál komolyabb háborúban ez a számban igen kicsi hadsereg hogyan viselkedne, nem lehet megmondani. Annyi azonban biztosnak tűnik, hogy a belső rend fenntartására és a kisebbségek elnyomására ez a haderő nem szívesen vállalkozna. Egy diktátorjelölt a hadseregre nemigen támaszkodhat.

Cs. P.: Végül térjünk is ki akkor a második világháború utáni konszenzusok sorával szakító populisták előretörésére az elmúlt időszakban, élükön Donald Trumppal. Szerinted ez csak időszakos jelenség-e, vagy tartós tendencia, mint az 1920–1930-as években, és ez esetben várható-e újabb politikai katasztrófa?

D. I.: Politikai válság volt, van és mindig lesz az USA-ban, legalábbis mindaddig, amíg valami diktátor át nem veszi a hatalmat. A demokratikus politika és életforma lényege az örökös változás, vagy legalább a változásra való törekvés. Nagy baj lenne, ha az országban nem tüntetne senki. A kérdés, hogy milyen válságban élünk ma. A bajok egyik oka a koronavírus, mégis az amerikai polgárok nemigen vádolják egymást a vírus terjesztésével. Trump elnök szeretné a vírus keletkezését Kínára és a terjedését a demokraták vezette államokra kenni, de eddig nem sok sikerrel. A vírus elleni védekezés égisze alatt két életforma és életfelfogás ütközik egymással. Egészen felületesen szólva az egyik táborban vannak azok, akik készek maszkot viselni és engedelmeskedni az egészségügyi korlátozásoknak, a másikban azok, akik az egyéni szabadság nevében ezekre nem hajlandók.

Egy másik problémát vizsgálva láthatjuk, vannak, akik a klasszikus családi életet szeretnék élni, és a keresztény, zsidó, vagy muszlim hagyományokat fenntartani, és néha az istentelen anarchistákat vádolják, ha gyermekeik drogoznak, vagy úgy élnek egymással, hogy a házasság lehetősége fel sem merül bennük. Ők gyakran nem hisznek a föderális kormányban, és még kevésbé a nemzetközi intézményekben. A másik kultúrvilágban találhatók a nagyvárosi értelmiségiek, a föderális és internacionális érdekeket szem előtt tartó polgárok, valamint a homoszexuálisok, az organizált vallások kritikusai, és az olyan nők, akik hisznek abban, hogy joguk van a testükhöz. Megint más csoportba tartoznak azok, akik rendes, félig-meddig biztos állásokat töltenek be, vagy mint például a mi családunk, biztos nyugdíjat, betegségi és öregségi biztosítást élveznek. Ezzel szemben a republikánusok felé tolódik sok olyan ember, aki joggal nemcsak attól fél, hogy elveszíti az állását, hanem attól is, hogy megszűnik a szakmája, nem kell többé szénbányász, kisiparos, kiskereskedő stb. Autója mindenkinek van, de ma egész családok laknak az autójukban, mert a lakbért nem tudják megfizetni, és a házukat elárverezték. Viszont autó és lakcím, bankszámla nélkül nem lehet munkát kapni. Hogy a nagykapitalista Republikánus Párt miként szerezte meg a szegény, lecsúszott emberek bizalmát, azt nehéz megérteni. A listákat és az ellentéteket a végletekig sorol-

hatnám. Vannak olyan „vörös” államok, amelyekben a polgárok állig fel vannak fegyverkezve, és olyan „kék” államok, ahol tilos vagy legalábbis nagyon nehéz fegyvervásárlási és fegyverviselési engedélyt kapni. Kaliforniában vannak olyan régiók, mint például a mienk, amelyekben a farmerek és a kisvárosiak hagyományosan republikánusok. Ez most nálunk megváltozik. A nyugati és keleti parti „kék” államok sok mindenben különböznek a „vörös” államoktól, de például Kaliforniában és Floridában minden elképzelhető politikai tendencia megtalálható. A közelünkben élő favágó, aki családjával egy lakókocsiban húzódik meg, vörös Trump-sapkát visel, egy szőlőültetvényes barátunk keményen demokrata párti. A 2016-os választások során Trump joggal bízott a fehér férfiakban, a demokraták pedig a nőkben, de nekik akkor csalódniuk kellett.

A lényeg, hogy nagyon megosztott a társadalom, az ellentétek óriásiak, de ugyanakkor szüntelen a keveredés. Az 1860-as évek polgárháborúiban a rabszolga-felszabadító Észak legyőzte a rabszolgatartó Délt. Ma a fegyveres összetűzés már csak földrajzi okokból is elképzelhetetlennek tűnik. Mindenesetre egy amerikai polgárháború, vagy egy komoly konfliktus és káosz világraszóló katasztrófát jelentene, amitől az Isten óvjon mindannyiunkat.

Az interjút Csunderlik Péter készítette

→

Az óbudai Flórián tér a Kórház utca irányából, 1969.
Forrás: Fortepan. Eredeti: Óbudai Múzeum